

KATONA Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék
katonae.zenta@gmail.com

„HA FÉRFI VAGY, LÉGY FÉRFI”

A férfiaság kódjainak metaforikus megjelenési formái

“If Born a Man, then Be a Man”

Metaphorical forms of codes of manliness

„Ako si muško, budi muško“

Oblici metaforičke manifestacije u kodovima muževnosti

A férfiidentitás, szerep, diskurzus és társadalmi beállítódás egy ősi szimbólumrendszer és metaforikus gondolkodás jegyében kognitív metaforákban képződik le a mindennapi nyelvhasználatban és az irodalmi szövegekben egyaránt. A dolgozat alapvető törekvése annak nyomon követése, hogy a férfiaság fogalma hogyan konstituálódik a társadalmi, történelmi, kulturális, irodalmi és nyelvi hagyomány függvényében. A férfiaság leírásának mintázatai a kor kihívásainak jegyében változnak, de alapvető jellemzői ősi társadalmi, emberi beidegződések, sémák nyomait őrzik. A férfiaság kódjainak metaforikus megnyilvánulásait kutatva, a konceptuális tartományok (mentális terek) interakcióját vizsgálva új forrástartományokra is felfigyelhetünk, melyek azonban főként a régi képzetek újabb kori megtestesülései. *Kulcsszavak:* kognitív metafora, harc, bajtársiasság, sport, irodalom.

Bevezető

A feminizmus előretörésének következtében a XX. században elsősorban a nők társadalmi helyzetére, szerepére vonatkozó genderkutatások sokasodtak meg, a téma feldolgozásának eredményei könyvtárnyi irodalmat tesznek ki (pl. Huszár 2009). Nem hiányzik a kutatások közül a nemek nyelvi repre-

zentálásának vizsgálata sem (Kegyessé 2008). A férfikutatások mennyisége és mélysége azonban magyar nyelven alapvetően elmarad a nő kutatások és a külföldi férfikutatások mögött. Az utóbbi időben Hadas Miklós könyvei és az ő általa szerkesztett kiadványok igyekeznek ezt az űrt hathatósan kitölteni (Hadas 2003, 2010).

A férfikutatások dinamikus fejlesztése elengedhetetlen: a nő kutatásokhoz is viszonyítási alapra van szükség, s a változó világról alkotott hiteles kép kialakításához is nélkülözhetetlen. Miért nem látszott ez sokáig fontosnak? A válasz talán abban rejlik, hogy a világ felépítése, berendezése, egész létezésünk a férfiszemléletre épül, mindenhol kiütköznek a férfiaság kódjai. A férfigondolkodás, létszemlélet rejtett mintázatai kirajzolódnak az élet minden terén. Ezek a rajzolatok a társadalomba kódoltak, alapértelmezett kategóriák. „A férfiak, vágyképeiket akarva-akaratlanul a létező világ rendjévé varázsolják” (Hadas 2010, 136), szimbólumrendszerek alapjává teszik/avatják. Nemcsak a társadalomban, politikában érvényes ez a jellemvonás, hanem a társadalomtudományokban is. Mindez nem véletlen, hisz a nőknek hosszú ideig nem volt bejárásuk a tudomány területeire, „a modern társadalomtudományokat férfiak írták férfiaknak, férfiakról, férfiasan” (Hadas 2010, 20).

Hadas Miklós felteszi a kérdést, hogyan definiálja, milyen kategóriának tekintse a férfiaságot. A társadalmi beállítódás mellett teszi le a voksot, ami tulajdonképpen a szereptől alig megkülönböztethető. A kutatáskor sem a társadalmi, sem a biológiai meghatározottságtól nem lehet eltekinteni.

A férfi(as)ság kódjai?

A XX. század második felében, amikor felerősödtek a kisebbségkutatások, a gendervizsgálatok kiterjedtek a kisebbségivé vált férfiszubkultúrákra is. Nyilvánvalóvá vált, hogy nem kerülhet egyenlőségjel a *férfi* és a *férfias* közé, hogy nem maszkulinitásról, hanem maszkulinitásokról, férfiúi mibenlétekről kellene beszélni, hisz egyértelmű, hogy nem lehet – stílusosan szólva – minden férfit egy kalap alá venni.

A magyar *férfiaság* kifejezés eleve problematikus, mivel két szavunk is megfelel a *maszkulin* jelzőnek: a *férfi* és a *férfias*. A *férfi* ráadásul még két szófajú szó is. A *férfit* mint jelzőt tovább képeztük – *férfiasra*, az új alakulat új jelentéssel is töltődött fel, a szótár azonban nem jelzi ezt. A *férfias* A magyar nyelv értelmező szótárában kiegyenlítődik a *férfival*. A *férfias*: aki a *férfi* jellemző testi tulajdonságait mutatja. Ilyen személyre jellemző, vele kapcsolatos. *Férfias erő*: szilárd jellemű, határozott, tetterős. Így fogalmaz a szótár, de középiskolás

tanulóim, egyetemi hallgatóim is, akik sok esetben a szótárt és Petőfit (*Ha férfi vagy, légy férfi / Erős, bátor, szilárd*), vagyis az alapértelmezett kategóriákat követik a mentális lexikonbeli felméréseim szerint.

A *férfi* és *férfias* különbségét a továbbképzett alakban talán úgy érzékel-tethetnénk, ha a *férfiság* a maskulinitás fogalmát fedhetné, a *férfiasság* pedig a 'férfias férfira' vonatkozna. Persze a definiálási nehézségek ezzel még nem tűnnének el.

A férfiakkal és nőekkel kapcsolatos elvárásrendszerek a történelem során változnak, ezért egyre többen hangsúlyozzák a férfiasság sztereotíp meghatározásának problematikusságát, s utalnak a devianciákra, deficitekre. A mai kutatások egyre inkább szorgalmazzák a válságok és ellentmondások kutatását.

Férfiasság és metaforikus gondolkodás

Az ember a világ megismerése során a közösség által létrehozott sémákat, metaforákat, szimbólumokat, az ezekből adódó nyelvi formákat, fordulatokat tanulja meg. A nemiséghez: nőiességhez, férfiassághoz tapadó sztereotípiákat is kulturálisan átörökített metaforáink tartalmazzák. A dolgozat további részében ezek nyomába eredünk.

Az alapvető férfiszerepek a közéleti és a magánszférában is tükröződnek. Amikor a metaforikus megnyilvánulások vizsgálatába kezdek, a férfikutatások jelenlegi állapotának eredményeire kell hivatkoznom, s állást kell foglalnom bizonyos elméletek mellett, de munkámnak alapvetően a téma bizonyító anyagának a feltárása a célja. Ez természetesen elsősorban a magyar frazeológiában található konvencionális metaforákra s az irodalomban tapasztalható kognitív metaforákra vonatkozik. Miért tartom ezt elengedhetetlennek? A társadalomban a férfidominancia alapvető, mindenki elismeri, az is, aki támadja, az is, aki természetesnek tartja, ám a tényszerű feltárás nélkül tudományosságról nem beszélhetünk.

A dominancia megnyilvánulási területei

A férfiúi dominanciaigény, melyet egyes kutatók megkérdőjeleznek – libido dominandi –, az uralkodási ösztön megnyilvánulhat az erő, a tudás, az alkotás, a szexus szintjén. A férfi–férfi viszonyban a dominancia érvényesítésének legjelesebb terepeit vizsgálom: ezek a vetélkedés, rivalizálás különféle formái: harc, sport, politika. A férfit mint gondolkodót, családtagot – fiút, férjet, apát – csak érintőlegesen említem.

A férfiszerep hegemon elvárásai mindig is stresszforrásoknak számítottak például a sajnos egyáltalán meg nem szűnt háborúkban, ahogy Radnóti is felpanaszolja: „és ma bős ágnyuk, tapadó kerekekkel, / gözölgő katonák jöttek reggel, / homlokukat rohamsisak ótta, / erős illatok szálltak utánuk, / férfisor-sunk nehéz lobogója” (Radnóti Miklós: *Tegnap és ma*).

Férfiszerepek konstituálódása a konvencionális metaforákban

A férfira vonatkozó legjellemzőbb konvencionális metaforák láncolatot, hálózatot alkotnak. A leképeződések sora *AZ EMBER / A FÉRFI = ÁLLAT* metaforából indul, erre a forrástartományra épülnek azután a férfit harcosként, sportolóként, politikusként konstituáló metaforák is. A cél- és forrástartományok egymásra vetülnek, s az oda-vissza viszonyrendszerben a sportoló a harcosra, a politikus a harcosra és sportolóra vonatkozó konvencionális metaforák révén mintázódik meg. Kiindulási pontunk az alapmetafora.

Az embernek mint elsődlegesen természeti lénynek a meghatározásakor a növény- és állatvilágból vesszük képzeteinket. A fával korábban már részletesen foglalkoztam (Katona 2013a), csak az említés szintjén jegyzem meg, hogy a hallgatóimmal kitöltetett kérdőívekben az apa azonosítójaként a fák közül a szilárdságot, a főisteneket szimbolizáló *tölgy* áll az első helyen – bizonyára pozitív apaképük következtében. A növényvilág mellett másik megkerülhetetlen forrástartományunkat az állatvilág képezi. Mikor korábbi kutatásaimban (Katona 2013b) az *okos ember* leírását kértem: Az *okos ember* olyan, mint... (nem utalva a forrástartományra), akkor is sok állat neve felmerült, természetesen a növények, gépek mellett. Persze egymást is naponta illetjük az állatvilágra utaló kifejezésekkel.

Carl Gustav Jung szerint a primitív emberek lélektana jószerével a modern civilizált egyéné, „aki – eltekintve tudata fokozataitól – lelke mély rétegeiben még mindig archaikus személy. Lelkünk is fejlődés gyümölcse, és eredete vizsgálatánál még mindig számtalan ősi vonása kerül napvilágra” (Jung 1999, 71). A primitív ember tudatában megjelenő tartalmakra objektív tényként tekint. Konkrét szemléletében objektív valóságnak tekinthető, hogy valakinek vadállatban tartózkodhat a lelke. Ellentétben azzal, ha mi valakit ökornek, libának, szárnak nevezünk, s ezt némi tréfával, csipkelődő mellékizzel tesszük. „Az őserdő lakóinak lelki motiváltsága [...] nálunk szóképpé válik, mint annyi más mozzanat” (Jung 1999, 94). Konvencionális metaforák lapulnak sokatmondó kifejezéseinkben: *kakaskodik, díszpinty, öreg kecske, vén tyúk, a falu bikája, csődör, mint a bika* stb.

„Vadnak születünk. / Kosnak, baknak, oroszlánnak, / bikának” – írja Fenyvesi Ottó *Maximum rock & roll* című versében (Fenyvesi 2010). Az ambivalens tulajdonságú bika a férfierő jelképeként él a mitológiában, de a *falu bikája* kifejezésünkben is, ám a költészetünkben ismerhetjük az elszánt, sorsát vállaló, öntudatos férfi megtestesítőjeként, kognitív metaforájaként is: „S úgy élek mostan is, mint a bika, de mint / bika, aki megtorpan a tücskös rét közepén / és fölszagal a levegőbe. Érzi, hogy hegyi erdőkön / az őzbak megáll; füle és elpattan a széllel, / mely farkascorda szagát hozza sziszegve, / fölszagal s nem menekül mint menekülnek / az őzek (Radnóti Miklós: *Mint a bika*). A megverettségét magányos daccal viselő bika képét is megtalálhatjuk Vörösmartynál: „Mint bika, kit megvert szaruval tusakodva vetélytárs, / Nem tart csordához, de megyen bömbölve, morogva, / S messze, tanyátlan pusztákon hordozza haragját” (Vörösmarty Mihály: *Eger*).

A harcos férfi gyakran az oroszlán tulajdonságait veszi magára, elsősorban fizikai adottságait megcsillogtatva: *Megy, miként megy nőfosztott oroszlán* (Garay János: *Bánk-bán*); *Mint tíz oroszlán, küzd a tíz lovag* (Tompai Mihály: *Tíz forrás*); *Cudar álmokban elkopott / A büszke oroszlánköröm*. (Ady Endre: *Az ős Kaján*), *S magad csatáztál, oroszlán-fiók* (Kosztolányi Dezső: *Zrínyi, a költő*).

A posztmodern korban, amikor minden igaz lehet, és mindennek az ellenkezője is, a kor tipikus „termékeként” jelenik meg előttünk a férfi, akárcsak az Aranycsapat Puskás Öcsije az *Utazás a tizenhatos mélyére* című Esterházy-regényben, amikor a dekonstrukció során felmerülő ellentétes jelentések kioltják egymást (vö. Darvasi Ferenc 2006). A férfiről tehát minden igaz lehet, és annak az ellenkezője is. Vajon megképződik-e az agyunkban a férfi oroszlánként ebben a korban, hiszen ez mindenféle kánonnak ellentmondana, hősornak számít a 70-es évek neoavangárd lázadása, amelynek jegyében Fenyvesi kimondja a férfítapasztalatból származó megállapítást: *Vadnak születünk. / Kosnak, baknak, oroszlánnak, / bikának*. Ezek a metaforák országcímerekbe, focicsapatcímerekbe merevedett szimbólumokként élnek tovább. Az ágaskodó oroszlánok ott ékeskednek a Spanyol Labdarúgó-válogatott, a Manchester United, a Chelsea címerében, a Premier League logójában, hogy csak néhányat említsünk. Vagyis latensen őrzik a férfiúi bizonyosságot: *Vadnak születünk. / Kosnak, baknak, oroszlánnak, / bikának*.

A mentális lexikonnal kapcsolatos vizsgálódásaim a középiskolások körében nagy százalékban mutatják az *erő*, sok esetben az *izom* (a testi jellemzők közül a *szakáll*) említését, ami természeti lényként állítja elénk a férfit. Az állati testrészek közül közzismert a *sörény*, *farok*, *kakastaréj* férfiasságot megtestesítő szimbolikája is. Némi mosollyal kísérhetjük Kazinczy szövegét: *Taréja folyton nőtt az emberemnek* (Vitkovics Mihályhoz), de ha a mai férfiúi hajviseletet

vizsgáljuk, a *kakastaréj* megképződésének szemtanúi lehetünk. A férfiasság kódjainak vállalásakor Boileau esztétikájának fordított változata működik, a nagy fölvilágosult elme úgy fogalmazott, amit látni nem szabad, elbeszélésnek kell mutatnia, a férfikódok esetében pedig ma az érvényesül, ami kivonja magát a beszéd tartományából, azt a látványnak kell mutatnia.

A férfival kapcsolatban a test poétikájáról, szépségéről való beszéd lírai hangneme sem az erős férfieszményt megtestesítő korábbi korok kánonjába nem tartozott bele, sem a mindezt zárójelbe tevő posztmodern kultúrában. Kivételnek tekinthető a gueer líra némely színvonalas alkotása. A népi kultúrában is ismert a mondás: *A férfinak csak egy fokkal kell szebbnek lennie az ördögnél, s ezt a hősi férfieszményt az irodalom is folyamatosan éltette a századok során.* A kortárs irodalmat olvasva pedig elgondolkodhatunk azon, vajon a durvaságok, a néven nevezett nemiség, a férfigenitáliák nevének stílusesszövekként vagy csak töltelékszövekként való állandó pufogtatása a férfiasság kódjának térhódításaként értékelhető-e? Vajon nem arról van-e szó, hogy miképp a mítoszokban a kasztráció révén lehet szert tenni a hatalomra, a posztmodern szövegek falloszkultusza mintegy a kimondás örömeiben tetszelegve a férfias férfikultusznak a kimondás által megőrzött hegemoniáját építi tovább?

Futballista- és szurkolói szerep mint a férfiúi identitás hordozói a metaforikus megnyilvánulások tükrében

Mivel nincs többé olyan társadalmi jelenség, amely képes lenne az odatartozás büszkeségét megalapozni, megnőtt a futball hatása, vagyis identitáshordozó szerepe (Valdano 2001). A foci az egyik legjelentősebb nemzeti identitásjelző elemmé vált a (kelet-)európai vagy például a dél-amerikai országokban (noha a latin világban a bika- és kakasviadalok is a harci mítosz őrzői). A focinak a többi sporttal szemben előnyt biztosít, hogy tömegsport lévén sokan művelik osztálybeli korlátok nélkül, s a csapatokba is osztálybeli korlátok nélkül kerülnek be a játékosok. A futballmérkőzés lehetőséget biztosít a szurkolóknak (nemegyszer elfojtott) érzelmeik szabad kifejezésére, az indulatok szabad kiáramoltatására a szentély magasztosuló stadionban. A szurkoló azonosul a közösséggel, eggyé válik vele, s vágyai megvalósulási területévé válik a mérkőzés, annak szereplői pedig megistenülnek előtte (vö. Hadas–Karády 1995). A szegényebb néprétegek számára a felemelkedés lehetőségét nyújtja a mérkőzés/a futball, nem hiába rúgják a bőrt akkora buzgalommal a dél-amerikai szegénynegyedek grundjain, abban a reményben, hogy egy napon Messi vagy Neymar válhat belő-

lük. Jorge Valdano méltó módon idézi meg a jelenséget *Kezdetben van a labda* című esszéjében: *Az itteni gyerekek minden tehetsége a futballban fejeződik ki, mert a futball az egyetlen dolog, ami az övék, az egyetlen, ami boldoggá és szabaddá teszi őket* (Valdano 2001).

A szurkolói lét a férfiidentitás meghatározó eleme lehet a férfiúi bajtársiaság. Mikor Darvasi László *A titokzatos világválogatott* című regényében összeállítja a focicsapatot, a kapuban a nő áll, a középhátvéd a szeretet, centre a gyerek stb. Azonban „a jobb oldalon a férfibarátság ingázik. Legmegbízhatóbb játékosom. Edzésről nem késik, és a legnagyobb bajban is lehet rá számítani. Gyakorlatilag nincs mérkőzés, hogy ne iratkozna föl az eredményjelzőre” (Darvasi 2006, 30). A focistalét a férfiak bajtársiaságának, igaz barátságának posztmetaforikus megfogalmazása.

A foci a háború mai, szimulált változata

A férfi mint harcos a háború hadtereiről a sportarénákba vonul. (Barcelonában a stadion körüli kapukat turistacsalogató barcás mezbe öltözött gladiátorok fogadják.) De tetemes emberáldozatokra is emlékezhetünk, például az 1985. évi, Heysel stadionban lezajlott tragédiára. (A környezetünkben dúló, idézőjelbe tett „szurkolói megnyilvánulások” gyakran alapvetően az agresszivitás szélsőséges kifejeződéseiként is felfoghatók, de a magyar–román mérkőzések is valódi leszámolásokba torkolló hadműveleteknek számítanak.)

A futballnyelvet is a hadi arzenálból kölcsönzött kifejezések uralják, a futballista *lő, ágyúz, rábikázza a labdát, ostromolja az ellenfél kapuját, a stadionja bevehetetlen erőd, oroszlánbarlang, védekezik, bunkerfocit játszik, elvérzik a csatában, ütközetben, összecsapáson, sérüléseket szerez, harcképesse vagy harcképtelenné válik* stb.

A férfi–férfi viszony meghatározó terepe, a kedvenc csapatnak szurkolni – barátok, apák, fiúk, nagyapák együtt –, amikor az összetartozást jelző erők személyes verbalizációjára nem kerül sor, ám az együttlét folytán (amelyet természetesen a közös sörözés is bearanyoz), az identitást kodifikáló erőterek ott feszülnek a levegőben.

A férfi mint a nemzeti ügyek harcosa a kortárs irodalomban anakronisztikusnak tűnhet, de egy-egy megjegyzés mégis a hazához való hűséget, az odatartozást fejezi ki. Esterházy Péter *Utazás a tizenhatos mélyére* című regényében a fiával folytatott diskurzusában a focimeccs, a szurkolás régi és új identitásmodellek szembeállításának színtere is. Apa és fiú párbeszédéből kiderül, hogy a fiú a

jobban focizó olaszoknak szurkol. Az apa rárivall a gyerekére: „Hát magyar vagy te?, nyögtem ki az alapkérdést. [...] Majd később: Hát neked semmit se jelent a haza?

De, hogyan, Csak közben nézzük a meccset is... De az már nincs, mint '48-ban, hogy élni, halni, az már nincs...

Rút, sybarita váz!, üvöltöttem. Azt hitte, némiképp tréfálok. Édesen rám vigyorgott.

Ték it ízi, fadör. Nézd csak, milyen zseni a Totti” (Esterházy 2006, 22).

A nemzeti érzület mint identitáskód jelentkezik Esterházynál, ami a posztmodern irodalmi kánonban általában csak amolyan ironikus „hazám, hazám, te min – de nem” (Parti Nagy Lajos: *Szívlapát*) felhangokkal szólal meg. Jóllehet ha közvélemény-kutatást végzünk a blogokon, internetes fórumokon, azt olvashatjuk, hogy a hazaszeretetet többen a férfiaság kódjaként aposztrofálják, például a *Férfiak klubjában*: „Szerintem is, egy férfi szeresse a hazáját; Nem érzem férfiasnak azt a kozmopolita attitűdöt, hogy ott a hazám, ahol a legjobban boldogulok.” A XIX. század férfifelfogása nem veszett ki tehát teljesen, csak ritkán szalonképes az irodalomban, a foci esetében azonban színt kell vallani. A foci háború.

A foci mint játék és küzdelem kölcsönzi a kifejezéseit az élet minden területére vonatkozóan. Darvasi említett könyvében leképezi a SPORT = MITOLÓGIA, a SPORT = MŰVÉSZET, a SPORT = ÉLET, a SPORT = IRODALOM metaforákat, de a sport és főképp a foci mint forrástartomány jelen van az élet minden területén. A politikában mindennaposak a sportnyelvi kifejezések, a bennfenteség érzetét biztosítva a foci ismerőinek. A focizsargonból merített alábbi példák politikai vonatkozású cikkekből valók: szememre vetette, hogy „részhajló” vagyok az amerikai választási kampányról szóló írásaimban: szerintük *Obamának szurkoltam*; Bokros ismét *taccsra tette* a baloldalt; A kormány *lesre futott* a futballakadémiai rendszerrel; Ez utóbbi esetben nem lehet zsinórban *lyukra futniuk* vagy *lyukra futtatni* őket, különben ország-világ előtt nevetségessé válnak; Amíg a baloldal reakcionista kommunikációt folytat, addig esélye nincs *labdába rúgni*; A magántermelők *nem tudtak labdába rúgni*; az 1994-es választásokat követően még kevésbé tudott *labdába rúgni*.

A szerzők – az esetek nagy többségében – nem érzik fontosnak, hogy jelezzék konvencionális metaforájuk forrástartományát, néha azonban – mintegy metanyelvi megnyilvánulásként – utalnak a sportra, vagy esetleg magyarázatot is fűznek az alkalmazott kifejezéshez: Ha futballról beszélünk, azt mondhatnánk, *oda-vissza kötényt adott neki, aztán a gólvonalon lehasalva fejelte be a gólt*. Az *Erdélyi nyúl* című politikai témájú írásnál részletes magyarázatot is

szükségesnek tart a szerző: „*A sportsargon nyúlként emlegeti azokat az atlétákat, akik futóversenyeken legelől loholva szabják meg a tempót, hogy aztán a táv végén átadják a helyüket a favoritoknak*” (Rostás 2014).

A sportnyelv a politikai sajtó, a hivatalos beszédek mindennapi elemévé vált, mintegy a befogadóval való összekacsintás jegyében. A feminista szakirodalomban a nők a politikai életből való kirekesztés eszközének látják a sportnyelv konvencionális metaforáinak az érvényesülését a politikában (Radić-Bojanić–Silaški 2008).

Foci és irodalom

A focinovella, a fociregény a férfirodalom kategóriájának a verifikálása. A foci logikájának a beíródása az irodalomba a sportról való beszéd révén történik meg (vö. Bakcsi 2007). Esterházy megtalálván az egymásra írható kódokat kiegyenlíti az elmondhatót az eljátszhatóval, ezáltal mintegy egy váltogatható kódrendszer révén bevonja mind az irodalomkedvelőt a foci kódrendszerébe, mind a focirajongót az irodalomba, az otthonosság, a bennfentesség boldogságát keltve mindkettőben. Az „alacsony nyelvi regiszterek átpoétizálása” (Bakcsi 2007) mintegy osztályegyenlőséget biztosít a férfilétben való tájékozottság révén. Lejátszódik a demokratizálódási folyamat, mint a fociban.

Szépen megképződik mindez Tolnai Ottó *Focizunk* című novellájában, amikor a fűző nélküli bakancsos munkás és az entellektüel között is megtelemződik a közös tér, mikor odaszól az elbeszélőnek az ismeretlen: „Kövér, mondta, akarsz focizni” (Tolnai 2004, 7).

A fociregények elemzéseit olvasva persze a férfikritikus maszkulinitásfelfogása is egyértelművé válik, mert ahogy Ady az *ember büszke legényeként* említi a *Gondolatot* (hiszen az véres szörnyű lakodalomba – háborúba indul), tehát férfi, a fociregény-elemzéskor is kitűnik a férfikód: „*a banálisnak tűnő részekben is képes »felnőtt, férfias« kérdéseket artikulálni a jelenkor problémáiról, képes értékű jelenségeiről (rasszizmus, globalizáció stb.)*” (Darvasi 2006, 130). Férfi ír férfiregényről, férfias kérdések fognak itt felmerülni.

Összegzés

Munkámban a férfi–férfi viszony elemzése került előtérbe, s látszólag mindez nem is érinti a férfi–női viszonyt, azonban valójában nincs így, mivel a férfiak épp a férfi–férfi küzdelemben (élet, alkotás, politika, sport) szerzik meg maguknak azokat a kiváltságokat, amelyek révén ikonok lehetnek, vagy egyáltalán

számot tarthatnak a nők érdeklődésére (bizony, még azokéra is, akiknek egy-egy BL-döntő nem ünnep, vagy akik a politikára fittyet hánynak, sőt akár a tudományokra és alkotóművészetekre is).

Ahogy a posztmodern az irodalmi tradíciókkal játszik, s miközben új értelmezési hálózatrendszereket hoz létre, tagadva, vitatkozva, ironizálva is továbbéltet bizonyos tartalmaka (nemcsak akkor, ha *hunyt mestere* emléke előtt tiszteleg, hanem ha a végsőkig tiszteletlen is), úgy a mai férfifelfogás mintegy a nemek közötti viszonyokkal való ironizálás révén tartósítja latens vagy kevésbé latens módon a maszkulinitás hegemoniáját. Jellegzetes példái ennek a férfiviccek, melyek a tréfa örve alatt a férfiaság dominanciáját hirdetik. Itt idézném a *Férfiak klubjának* egyik bejegyzését: „tisztelem a női nemet, de jobban tetszik a női igen. :)”

Hasonló szerepet tölt be Darvasi László *Nemi szerv beszéd* című lehangoló humorú írásának ironizálása a férfigenitáliák rovására. A női nemnek hódoló sorokat s a férfi nemi szerv félresikerült esztétikai vonatkozásainak sziporkázó ecsetelését hathatósan felülírja a magyarázat, miért nem volt gondja az Úrnak a férfi megteremtésével. Az irónia nem oltja ki a kijelentés érvényességét, sőt: „A saját képére teremtett férfit legyűrni nem volt kunszt. Tudta minden hibáját, gyengeségét, hiszen azok az ő hibái és gyengeségei is voltak” (Darvasi 2003).

A domináns szerep hegemoniája manapság és mindenkor nagy terheket ró a férfira. A férfi nincs könnyű helyzetben, mind a hagyományosan vett férfimodelleknek való megfelelés, mind azok pusztulása frusztrációval jár. A modern nyugati társadalmakban a nők egyenjogúsági törekvéseinek következtében a férfidominancia érvényesülése kevesebb sikerrel kecsegtet a magánéleti szférában. Hadas utal is a férfiaság deficitjeire az európai filmet elemézve (Hadas 2010, 158–170). (James Bond színeváltozásai is mutatják a sokszínűséget.) A férfiaság kódjainak megnyilvánulásai a férfi–férfi viszonyban, a bajtársiaságban, a rivalizálásban maradhatnak meg és válhatnak egyre kifejezettebbé: az üzleti életben, fociban, politikában, ahova a nőknek (egyelőre) kevesebb bejárásuk van.

Irodalom

Bakcsi Botond. 2007. Foci és irodalom, avagy játékos közvetítések. *Korunk* (2) <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2007&honap=2&cikk=8472> (2016. jan. 3.)

Darvasi Ferenc. 2006. A kategorizálás nehézségei. Esterházy Péter: Utazás a tizenhatos mélyére. *Bárka* 14 (6): 127–130.

- Darvasi László. 2003. *Nemi szerv beszéd. Litera* 2. 6. <http://www.litera.hu/hirek/nemi-szerv-beszed> (2016. jan. 3.)
- Darvasi László. 2006. *A titokzatos világválogatott*. Budapest: Magvető.
- Esterházy Péter. 2006. *Utazás a tizenhatos mélyére*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Fenyvesi Ottó. 2010. *Verse*k. <http://www.fenyvesiotto.hu/maximum.html> (2016. jan. 3.)
- Hadas Miklós szerk. 2003. *A modern férfi születése*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Hadas Miklós. 2010. *A férfiaság kódjai*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Hadas Miklós–Karády Viktor. 1995. Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmainak történelmi vizsgálatához. *Replika* (17–18): 89–119.
- Huszár Ágnes. 2009. *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Jung, Carl Gustav. 1999. *Szellem és élet*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Katona Edit. 2013a. Az antropomorfizált fa és a faként konstituálódó ember a költői képekben. In *Metafora és vidéke*. Tanulmányok a kognitív nyelvészet és az írásbeli szövegalkotás vizsgálata köréből. 53–74. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
- Katona Edit. 2013b. Anyanyelvi kompetencia – metaforikus kompetencia. In *Metafora és vidéke*. Tanulmányok a kognitív nyelvészet és az írásbeli szövegalkotás vizsgálata köréből. 154–169. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
- Kegyessné Szekeres Erika. 2008. Reprezentáció és reprezentáltság: A gender szemantikai reprezentációjáról. In *Jel és jelentés*, szerk. Geccső Tamás–Sárdi Csilla. 161–169. Székesfehérvár–Budapest: Kodolányi János Főiskola–Tinta Könyvkiadó.
- Radić-Bojanić, Biljana–Silaški, Nadežda. 2008. *Sportizacija političkog diskursa – kako metafore prikrivaju političku stvarnost*. http://www.academia.edu/5251591/Radi%C4%87-Bojani%C4%87_B_Sila%C5%A1ki_N_2008_Sportizacija_politi%C4%8Dkog_diskursa_-_kako_metafore_prikrivaju_politi%C4%8Dku_stvarnost_Srbije (2016. jan. 10.)
- Rostás Szabolcs. 2014. Erdélyi nyúl. *Krónika online*. 2014. 2. 27. <http://www.kronika.ro/velemen/erdelyi-nyul> (2016. jan. 3.)
- Tolnai Ottó. 2004. Focizunk. *Műhely* (27): 6–7.
- Valdano, Jorge. 2001. Kezdetben van a labda. *Nagyvilág* 46 (8) <http://www.inaplo.hu/nv/200108/07.html> (2015. okt. 24.)

“IF BORN A MAN, THEN BE A MAN”

Metaphorical forms of codes of manliness

Masculine identity, role, discourse and social orientation are formed and passed on from an ancient system of symbols and metaphorical thinking through cognitive metaphors into everyday language as well as literary texts. The aim of the study is to

discover how the notion of manliness is constituted depending on social, historical, cultural, literary and linguistic tradition. The patterns of description of manliness change according to the challenges of any given period, but the basic characteristics still bear traces of earliest social, human assumptions and schemes. Researching the metaphorical codes of manliness, studying the interactions of conceptual areas (mental regions), there are obvious new sources, which are nevertheless only contemporary manifestations of old images.

Keywords: cognitive metaphor, fight, camaraderie, sport, literature.

„AKO SI MUŠKO, BUDI MUŠKO“

Oblici metaforičke manifestacije u kodovima muževnosti

Muški identitet, uloga, diskurs i društvena određenost potiču iz drevnog sistema simbola, i u vidu metaforičkog razmišljanja prenose se dalje kroz kognitivne metafore kako u svakodnevnom govoru tako i u književnim tekstovima. Osnovni cilj rada jeste da se istraži na koji način se konstituiše pojam muškosti u zavisnosti od društvene, istorijske, kulturne, književne i jezičke tradicije. Opisi muževnosti se menjaju spram izazova određene epohe, ali osnovne odlike ipak čuvaju tragove drevnih društvenih, ljudskih shvatanja i šema. Istražujući metaforičke manifestacije kodova muževnosti i ispitujući interakcije konceptualnih oblasti (mentalnih regija), možemo uočiti nove izvore značenja koji su, međutim, novija otelotvorenja starih slika.

Ključne reči: kognitivna metafora, borba, drugarstvo, sport, književnost.

A kézirat leadásának ideje: 2016. febr. 1.

Közlésre elfogadva: 2016. márc. 25.